

Лявон Лаўрэш

Дзеячы Беларускай Народнай Рэспублікі

**Генерал
КІПРЫЯН
КАНДРАТОВІЧ**

*“Мужыцкай нацыі” каравую лічыну
Мы ўбок адсоўваем памалу...
З вякоў вяртаюцца ў сваю Айчыну
Яе князі і генералы...*

Лявон Лаўрэш

Дзеячы Беларускай Народнай Рэспублікі

**Генерал
КІПРЫЯН
КАНДРАТОВІЧ**

Аўтар выказвае шчырую падзяку:

*святару царквы А. Неўскага ў Воранаве Мікалаю Семашкевічу,
загадчыцы раённай дзіцячай бібліятэкі Людміле Яўнейка,
унуку генерала Кандратовіча Джоржу Рэйні,
лідскаму крязнаўцу Уладзіміру Круцікаву
за аказаную дапамогу ў падрыхтоўцы матэрыялу.*

Лаўрэш Леанід.

Міністр Беларускай Народнай Рэспублікі генерал ад інфантэрыі Кіпрыян Кандратовіч. Біяграфічны нарыс — Ліда, 2007. 44 с. Раздзелы 1, 2, 3, 4 - Лаўрэш Л. Раздзел 5 - Лаўрэш Л. разам з Круцікавым У. Рэдактар С. Суднік. Размножана на правах рукапісу.

Расійскія гісторыкі называюць іх вялікімі здраднікамі Расійскай імперыі. Яны - гэта вышэйшыя афіцэры Расіі, генералы і члены світы імператара, якія падчас рэвалюцыі перайшлі ў нацыянальныя рухі і пайшлі па шляхах стварэння на крушнях рухнуўшай імперыі маладых нацыянальных краінаў, хаця называць іх здраднікамі неэтычна, яны прысягалі не Расіі, а імператару. Не стала імператара, не трэба было трымацца і прысягі. Найбольшую прыкрасць у расейскіх гісторыкаў выклікаюць імёны барона Манергейма, гетмана Скарападскага, генерал-лейтэнанта Доўбар-Мусніцкага і генерала ад інфантэрыі Кандра товіча.

Манергейм Карл Густаў Эміль (1867-1951). У 1889-1917 на службе ў рускай арміі, генерал-лейтэнант (1917). Удзельнік 1-й Сусветнай вайны. У 1918 г. узначаліў Узброеныя Сілы Фінляндыі, разagnaў фінляндскіх рэвалюцыянераў і забяспечыў поспех у аддзяленні Фінляндыі ад Расіі (1918). Маршал (1933). Галоўнакамандуючы фінскай арміяй у войнах Фінляндыі супраць СССР у 1939-40 і 1941-44 гг. У 1944-46 прэзідэнт Фінляндыі, пайшоў у адстаўку пад ціскам СССР.

Скарападскі Павел Пятровіч (1873-1945), генерал-лейтэнант рускай арміі (1916). Адзін з кіраўнікоў трагічнага змагання ўкраінскага народа за незалежнасць, гетман Украінскай дзяржавы (1918). Войскі Скарападскага былі разбіты бальшавікамі, сам гетман уцёк у Германію.

Доўбар-Мусніцкі Юзаф Рамуальдавіч (25.10.1867-28.10.1937), генерал-лейтэнант рускай арміі (1917). Скончыў Акадэмію генеральнага штаба (1902). Удзельнік руска-японскай вайны. У час 1-й Сусветнай вайны камандзір дывізіі на Каўказскім і Паўночным франтах. У снежні 1916 г. загадаў без суда і следства расстраляць 13 салдатаў, пасля чаго быў пераведзены на Заходні фронт камандуючым 38-га армейскага корпуса 10-й арміі. У красавіку 1917 года выведзены са складу дэлегатаў з'езду арміі за манархічныя выступленні. У 1917 г. са згоды Вярхоўнага галоўнакамандуючага Л. Г. Карнілава арганізаваў на Заходнім фронце 1-шы польскі корпус. 12(25).1.1918 г. аб'явіў вайну Савецкай Расіі. З 1918 г. на польскай службе, генерал брані. У 1919 г. арганізатар і камандуючы польскімі войскамі ў час антыгерманскага паўстання ў т. зв. прускай Польшчы.

Кандратовіч Кіпрыян (Цыпрыян) Антонавіч, генерал ад інфантэрыі (поўны генерал, раўназначна цяпераціншаму генерал-палкоўніку). У 4-тым томе “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” (1997 г.) пра яго сказана:

“КАНДРАТОВІЧ Кіпрыян (Цыпрыян) Антонавіч (1859—?), бел. і рус. военачальнік. Ген.-лейт. (1905). Скончыў Мікалаеўскую акадэмію Генштаба. Удзельнік рус.-японскай вайны 1904-05, нач. 9-й Усх.-Сібірскай дывізіі. З 1906 камандзір 2-га арм. корпуса, з 1907 пам. туркестанскага ген.-губернатара і камандуючага войскамі, з 1910 камандзір 1-га Каўказскага армейскага корпуса, з 1913 камандзір 23-га армейскага корпуса, удзельнічаў у 1-й Сусв. вайне. У 1884—1900 супрацоўнічаў у газ. “Московские ведомости”. Аўтар працы “Плеўна і грэнадзёры 28 лістапада 1877 г.”. У 1917 далучыўся да бел. нац. руху, уваходзіў у *Цэнтральную беларускую вайсковую раду*, узначальваў спец. аддзел па фарміраванні бел. вайсковых адзінак. У маі—чэрв. 1918 чл. Нар. сакратарыята БНР. У снеж. 1918 разам з В. Ластоўскім узначальваў Савет дзярж. бяспекі БНР. У 1919 як член рады БНР уваходзіў у дэлегацыю БНР на Парыжскай мірнай канферэнцыі. Застаўся жыць у Парыжы. Далейшы лёс невядомы.”

Гэты артыкул слова ў слова паўтораны ў 7-ым томе “Беларускай энцыклапедыі” (1998 г.), і гэта пры тым, што з даваенных часоў да 2000 года на Лідскіх праваслаўных могілках знаходзілася магіла генерала ад інфантэрыі Кіпрыяна Кандратовіча і была добра вядомая лідскім крязнаўцам, хаця

ніхто дакладна не ведаў, які гэта Кандратовіч.

Ідэнтыфікаваць лідскую магілу з постацю Міністра БНР генерала Кіпрыяна Кандратовіча пашчасціла Лявону Лаўрэшу, які разам з іншымі лідскімі краязнаўцамі займаецца вывучэннем магнацкіх і панскіх сядзібаў на Лідчыне і на той час вывучаў сядзібу Гародна. Ён працягнуў вывучэнне жыццёвага шляху генерала і пасля таго, як унук генерала, які жыве ў Англіі перавёз парэшткі Кандратовіча з Ліды ў Воранава.

Першы невялікі артыкул пра генерала Кандратовіча Лявон Лаўрэш сумесна з Уладзімірам Круцікавым і Валерыем Сліўкіным змясціў у часопісе “Спадчыны” (№1 за 2002 г.)

Наступны, значна дапоўнены артыкул Лявона Лаўрэша быў змешчаны ў газеце “Наша слова” ў 2003 годзе [№9(596), 10(597), 11(598)]. Артыкул, які развіваў тэму дзейнасць генерала Кандратовіча на службе Беларускай Народнай Рэспубліцы Лявон Лаўрэш змясціў у “Нашым слове” у 2004 годзе [№ 10(645)]. Нарэшце ў часопісе “Лідскі летапісец” №4(32) за 2005 год быў змешчаны найбольш поўны варыянт жыццяпісу генерала ад інфантэрыі, віднага дзеяча БНР Кіпрыяна Кандратовіча. Усе гэтыя артыкулы былі выстаўлены на адным з сайтаў у Інтэрнэце. На сёння гэты сайт мае адрас **www.pawet.net**.

Інфармацыйная пустка вакол імені Кіпрыяна Кандратовіча пачала запаўняцца. Першымі сведчаннямі гэтага з’яўляецца тое, што пра Кіпрыяна Кандратовіча пачалі гаварыць. Даклад пра генерала Кандратовіча на краязнаўчай канферэнцыі ў канцы 2004 года ў Воранаве зрабіў кандыдат гістарычных навук, прафесар Гарадзенскага ўніверсітэта імя Янкі Купалы І.І. Коўкель, гэты ж даклад апублікаваны ў 2006 годзе ў зборніку матэрыялаў канферэнцыі. У канцы 2006 года Беларускае тэлебачанне паказвала шматсерыйны даку-ментальны фільм “Савецкая Беларусь”. У фрагменце, прысвечаным БНР былі названыя два прозвішчы: Рамана Скірмунта і Кіпрыяна Кандратовіча.

Але да поўнага раскрыцця тэмы ўдзелу вышэйшых афіцэраў царскай арміі ў беларускім нацыянальным руху яшчэ далёка. Побач з генералам ад інфантэрыі К. Кандратовічам у дакументах тых часоў згадваюцца імёны генерал-маёра Пажарскага і генерала Багдановіча. Хто яны, адкуль родам, які іхні лёс? Інфармацыі няма. І гэта пра генералаў. А дзесяткі і

сотні палкоўнікаў і падпалкоўнікаў. Хто калі згадае пра іх. А яны ж хацелі і маглі служыць Беларусі. Некаторыя прысталі да С. Булак-Балаховіча, некаторыя праявілі сябе падчас Слуцкага збройнага чыну. Многія змагаліся ў шэрагах Беларуска-літоўскіх дывізій. Лёсы іх розныя. Адным было наканавана загінуць у баях з бальшавікамі ў шэрагах Белай гвардыі. Некаторыя прапалі ў бальшавіцкіх засценках, іншыя ратаваліся на чужыне. А такія як генерал Жалігоўскі, генералы Макрэцкія выдатным баявым чынам вызвалілі Вільню і стварылі Сярэдняю Літву, сваю маленькую Беларусь, дзе за паўгода было адкрыта 186 беларускіх школаў, працавалі Віленская беларуская гімназія і беларуская Барунская настаўніцкая семінарыя, створана Таварыства беларускай школы. Гэтыя “красовыя” генералы і афіцэры на чале з Ю. Пілсудскім і Л. Жалігоўскім у 1926 годзе з шаблямі нагола ўвайшлі ў польскі сейм, устанавілі дыктатуру Ю. Пілсудскага і ўратавалі Польшчу ад пасляваеннага бязладдзя.

Цікавыя лёсы. Малавядомыя біяграфіі. Лявон Лаўрэш прыадкрыў для шырокага свету біяграфію Кіпрыяна Кандратовіча, сабраўшы, адкуль можна і што можна. Але недзе ў Англіі ляжаць дзённікі генерала, і, чаго не бывае, гэтыя дзённікі могуць стаць асновай наступнай кнігі.

Хай сабе расійскія гісторыкі называюць генерала ад інфантэрыі Кіпрыяна Антонавіча Кандратовіча побач з маршалам К. Г. Э. фон Манергеймам, гетманам П. П. Скарападскім і генерал-лейтэнантам Ю. Р. Доўбар-Мусніцкім здраднікам, мы, беларусы, маем у яго асабе выбітнага нацыянальнага дзеяча і патрыёта Бацькаўшчыны.

Станіслаў Суднік.

Кіпрыян (Цыпрыян) Антонавіч Кандратовіч нарадзіўся 28 красавіка 1859 года ў вёсцы **Зіневічы** каля **Ваверкі** (Лідскі раён). Паводле сямейнага падання ён быў незаконнанароджаным сынам графа **Юрыя Трубяцкога**, павятовага суддзі. Маці - **Зінаіда Залеская** - дачка абшарніка, меўшага маёнтак **Місевічы** каля Зіневіч. Маці выйшла замуж за шляхціца **Кандратовіча**, чыё прозвішча і імя па бацьку Кіпрыян атрымаў.

Кандратовічы - старажытны ліцвінскі род, (герб - **Сыракомля**), што паходзіць ад Кандрата, якому ў 15 ст. былі падараваны некалькі маёнткаў. Род Кандратовічаў падзяліўся на 7 галін, унесеныя у 1 і 6 частку радаводных кніг Віленскай, Віцебскай, Ковенскай, Менскай і Магілёўскай губерняў. Кандратовічы ёсць і ў спісах шляхты Лідскага павету (1).

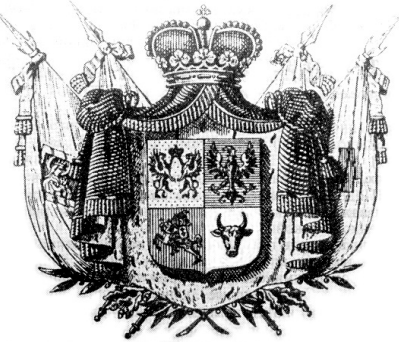
Бацька **Юрыя Трубяцкога** – генерал-маёр **Мікалай Мікалаевіч Трубяцкі**, менскі губернатар. Трубяцкія – Гедзімінавічы, паходзяць ад князя

*Герб Кандратовічаў
“Сыракомля”*

Зміцера Альгердавіча, унука Гедзіміна, князя бранскага, чарнігаўскага, трубчэўскага, удзельніка Кулікоўскай бітвы, забітага пад Ворсклай у 1399 г. Ягонья нашчадкі на пачатку 16 ст. ад'ехалі з Літвы службы маскоўскаму князю. З 17 ст. гэта магутны і разгалінаваны дваранскі род Расійскай імперыі, які карыстаўся вялікім уплывам.

Трубцякія дапамагалі выхоўваць малага Кіпрыяна, далі магчымасць атрымаць адукацыю і пачаць вайсковую кар'еру. Ён вучыўся ў **Лідскай павятовай дваранскай школе**. Вайсковую службу пачаў ў 1875 г. у Вільні (2).

Герб Трубцякіх. У ніжнім левым куце “Пагоня”, якая сведчыць пра паходжэнне роду з Вялікага Княства Літоўскага.

1. Расійска-турэцкая вайна, акадэмія

У 1877 г. на пачатку руска-турэцкай вайны Кандратовіч – малады афіцэр Грэнадзёрскага корпуса. Грэнадзёры з’явіліся ў расійскім войску ў 1704 г. У грэнадзёры бралі найбольш смелых, падрыхтаваных, фізічна моцных жаўнераў і афіцэраў. У сярэдзіне жніўня 1877 г. грэнадзёрскі корпус з летніх лагэрных збораў адпраўлены на вайну. У бітве пад Плеўнай 28 лістапада 1877 г. грэнадзёры перамаглі турак, страціўшы 18 афіцэраў і 542 жаўнераў. На пачатку лістапада 1878 г. корпус вяртаецца ў Расію. Праз некалькі год пасля вайны, капітан Кандратовіч, афіцэр для асобых даручэнняў пры штабе Грэнадзёрскага корпуса, напісаў кнігу **“Плеўна і грэнадзёры 28 лістапада 1877 г.”** (3) (ПЛЕВНА И ГРЕНАДЕРЫ, 28 НОЯБРЯ 1877 г. / сост.: Кондратович К.А., Сокол И.Я. ; под ред. Манькина-Невструева А.И. М.: Унив. тип., 1887. X, 223, 61 с., [12] л. ил. Содерж. части: Очерк действий гренадер под Плевною в 1877 году; Плевненский памятник). Апісваючы месяцы перад адпраўкай корпуса на вайну, ён пісаў: *“Грэнадзёры прагна сачылі за весткамі з тэатру вайны. Часта жаўнеры*

пыталіся ў сваіх афіцэраў: “Чаму нас не бяруць? Ці хапае войскаў за Дунаем?” Балюча было чуць і чытаць аб здеках турак над балгарамі. З пачуццём зайздрасці праводзілі афіцэры і жаўнеры сваіх таварышаў з першай дывізіі, якія выпраўляліся на Каўказ ваяваць з туркамі” (4). Кніга атрымала шырокі розгалас і добра вядома гісторыкам руска-турэцкай вайны 1877-78 гг.

У 1884 г. Кандратовіч К. А. скончыў **Мікалаеўскую акадэмію генеральнага штаба ў Санкт–Пецяргургу**. Конкурс пры паступленні дасягаў 20 чалавек на месца, пры тым, што большасць афіцэраў здавала папярэднія іспыты ў сваіх вайсковых акругах. Кожны год, закончвалі самагубствам афіцэры, якія не паступілі ў акадэмію ці былі адлічаны пасля першага ці другога года. Акадэмія генеральнага штаба давала вельмі добрую вышэйшую вайсковую адукацыю, і для “простых” афіцэраў гэта была практычна адзіная магчымасць хуткага службовага росту. Таму і ў арміі, і ў гвардыі выпускнікоў акадэміі не любілі, называлі мянушкамі “мамэнты” ці “фазаны”.

*Нагрудны знак
Мікалаеўскай Акадэміі
генеральнага штаба ў
Санкт-Пецяргургу.*

Пасля акадэміі К. А. Кандратовіч у 1884-1900, працягваючы службу ў войску, супрацоўнічаў у газеце “Московские ведомости” у якасці вайсковага аглядальніка.

2. Расійска-японская вайна

У 1900-1901 гг. К. Кандратовіч - начальнік 2-й брыгады 30-й пяхотнай дывізіі. Летам 1900 г. прымае ўдзел у задушэнні паўстання баксэраў у Кітаі, атрымоўвае чын генерал-маёра (5). У 1900 — 1901 гг. начальнік 2-й брыгады 30-й пяхотнай дывізіі. У прадчуванні вайны з Японіяй Расія хутка павялічвае колькасць сваіх войскаў на Далёкім Усходзе. Кандратовічу даручана сфармаваць у Паўднёвай Манчжурыі 9-ю Усходне-Сібірскую брыгаду з 4-х палкоў 3-х батальённага складу. 30

студзеня 1904 г. па загаду цара пачалося дафармаванне брыгад новымі батальёнамі. Але да пачатку вайны паспелі павялічыць толькі 9-ю брыгаду. 18 лютага 1904 г. Кандратовіч завяршыў фармаванне сваіх войскаў. 6-га лютага пачалося фармаванне 1-га Усходне-Сібірскага корпуса ў складзе 3-й, 4-й, 9-й брыгад. Да лета 1904 г. 9-я брыгада папаўняецца новымі батальёнамі і становіцца 9-й Усходне-Сібірскай дывізіяй. Камандзірам 9-й Усходне-Сібірскай дывізіі прызначаецца генерал К. А. Кандратовіч. Дывізіённы дабрачынны, а. Георгі Шавельскі, які, дарэчы, таксама быў беларусам, пісаў, што адносіны з афіцэрамі дывізіі былі складанымі, напрыклад *“налкоўнік Лісоўскі дэманстраваў яму сваю непавагу, і ён* (Кандратовіч – заўвага аўт.) *... цярпліва зносіў гэта”*. Цяжка сказаць, чым былі выкліканы такія адносіны да свайго камандзіра, магчыма яго “нізкім” паходжаннем, але талерантнасць генерала не можа не выклікаць павагу. Тым больш, што дывізія была адна з найлепшых, і яна “зрабіла імя” Кандратовічу (6). Наогул, Кандратовіч быў элегантным, вытанчаным і вельмі патрабавальным афіцэрам.

Руска-японская вайна пачалася 27 студзеня 1904 г. з міннай атакі японцамі рускай эскадры ў Порт-Артуры. Вайна ішла безпаспяхова для Расійскай арміі. 2 чэрвеня 1-шы корпус генерала Штакельберга, у склад якога ўваходзіла дывізія Кандратовіча, атрымаў паразу ў Вафангоў ад войскаў японскага генерала Оку. Згодна с дыспазіцыяй рускія наступалі 3-мя калонамі, *“... агульнае кіраўніцтва над сярэдняй і правай калонамі даручаецца начальніку 9-й дывізіі генерал-маёру Кандратовічу”*(7). У бітве на р. Шаха ў канцы верасня 1904 г. войскі 1-га Сібірскага корпуса вялі наступ на перавалы Чангаўлін, Заходні і Ўсходні Тумылін з мэтай захопу гэтых перавалаў. Кандратовіч кіраваў левай калонай з 9-ці батальёнаў і вёў наступ на перавал Заходні Тумылін (8). У “Гісторыі руска – японскай вайны” 1907 г., імя Кандратовіча успамінаецца шматкроць (9).

13 студзеня 1905 г. , падчас наступу расійскага 1-га Сібірскага корпуса генерала Штакельберга, Кандратовіч быў паранены на камандным пункце. Гэты момант адлюстраваны ў мемуарах А. А. Ігнацьева: *“ Бой разгарнуўся з кожнай хвілінай. Загрузката артылерыя. Хэгаўтай (кітайская вёска) пакрыўся*

разривамі снарадаў. Спачатку яны ляцелі толькі з усходу, потым аднекуль з поўдня, дзе разгортвалася наша 9-я дывізія Кандратовіча ... “Добрыя войскі! Хто іх выхаваў? – падумаў я ...

- Аляксей Аляксеявіч (Ігнацьеў А. А.), я паранены, - нечакана сказаў мне генерал Кандратовіч, які стаяў побач са мной, навіснуўшы на маёй руцэ. Кандратовіч меў рацыю, бо, паглядзеўшы на яго плечы, я заўважыў у яго шынялі выхадую адтуліну кулі. Падбеглі санітары, і Штакельберг ... сказаў:

- Здайце камандаванне, генерал, жадаю вам хуткага выздараўлення.” (10). А. А. Ігнацьеў называў генерала К. Кандратовіча “элегантным генштабистом”.

Генерал-лейтэнант К. Кандратовіч

Ордэн Святога Георгія

Пасля выздараўлення, напрыканцы 1905 г., Кандратовічу К. А. прысвойваецца званне генерал-лейтэнанта (5).

17 ліпеня 1906 г. генерал-лейтэнант, начальнік 9-й Усходне-Сібірскай дывізіі Кандратовіч Кіпрыян Антонавіч узнагароджаны Ордэнам Св. Георгія 4 ст., вышэйшай афіцэрскай узнагародай за асабістую мужнасць (не бытаць са “Знакам Георгіеў-

скага ордэна” ці “Георгіеўскім крыжам” 4-х ступеняў, які быў жаўнерскай узнагародай) (11).

3. Паміж войнамі

З 1906 г. К. Кандратовіч - камандзір 2-га армейскага корпуса, а з 1908 г. намеснік Туркестанскага генерал – губернатара (3) і адначасова намеснік камандуючага Туркестанскай вайскавай акругі, начальнік штаба Сямірэчанскага казачага войска (5). Камандуючым войскамі акругі быў аднагодак Кандратовіча і аднакашнік па Акадэміі генеральнага штаба (таксама выпуск 1884 г.) – генерал Самсонаў А. В. Пасада Кандратовіча ў Сярэдняй Азіі – пасада адміністратара. Напрыклад, у адміністрацыйнай кнізе Туркестанскага губернатара подпісы генерала з візай “*Зацвярджаю*”, *намеснік генерал-губернатара генерал-лейтэнант Кандратовіч*”, стаяць на паперах аб атрыманні крэдыту на насенне 294 кіргізам ..., якія пакутавалі ад неўраджаю. (15 траўня 1909 г.) ці “*аб выдачы крэдыту ў памеры 2465 р. на насенне для 58 арандатараў, з якіх 57 туземцаў і 1 рускі*” (23 траўня 1909 г.) (12).

У 1910 г. Кандратовічу нададзена годнасць генерала ад інфантэрыі (поўны генерал) (5), і ён прызначаны на пасаду начальніка 1-га Каўказкага армейскага корпуса (3), намесніка генерал-губернатара ў Тыфлісе.

Генерал ад інфантэрыі - гэта прыблізна генерал-палкоўнік у сучасным войску. Вышэйшае званне ў расійскай арміі – фельдмаршал, але на той час, амаль што 50 гадоў, гэтае званне не прысвойвалася і, фактычна, годнасць генерала ад інфантэрыі (ад артылерыі, ад кавалерыі – “поўныя генералы”) была найвышэйшай у войску. Поўныя генералы насілі генеральскія пагоны без зорак з кантам колеру, залежным ад роду войскаў, у генералаў ад інфантэрыі - з чырвоным кантам. У 1913 г. у расійскай арміі было 177 поўных генералаў, пры гэтым толькі трохі больш за палову з іх мела вышэйшаю адукацыю, пры сярэднім узросце - 66,5 гадоў. Самым маладым з іх, нават праз 3 гады пасля атрымання звання, быў генерал ад інфантэрыі Кандратовіч.

Каля 1910 г. Кіпрыян Антонавіч пабраўся шлюбам з Адай фон Рыхтар (1879(?) – 1954). Ада фон Рыхтар (Ada von Richter) –

дачка расійскага генерала фон Рыхтара, нарадзілася ў Рызе, выпускніца Смольнага інстытута ў Санкт-Пецярбургу. У 1912 г., калі Кіпрьяну Антоначу было 53 гады, у Тыфлісе нарадзілася Вера, адзіная дачка.

18 лютага 1910 г. у газеце “Новое время” адзін з найбольш уплывовых вайсковых аглядальнікаў таго часу Меншыкаў М. А. у артыкуле “Ці можа Расія ваяваць”, ацэньваючы перспектывы будучай Сусветнай вайны, пісаў: *“У нашых заходніх суседзяў толькі нешматлікія камандзіры карпусоў нухалі порах, у нас жа 10 000 начальнікаў розных ступеняў ваявалі. Генералы: ... Самсонаў, ... , Кандратовіч ... , складаюць цэлую пляяду. Усе яны дасведчаныя ільвы ў мундзірах”*.

Са жніўня 1913 г. Кандратовіч — у Варшаўскай вайсковай акрузе, камандзір 23-га армейскага корпуса, 2-й арміі, камандуючым якой за тры тыдні да пачатку вайны прызначылі генерала ад кавалерыі Самсонава (13). Самсонаў, кавалерыіскі камандзір вялікай асабістай мужнасці, займаў адказныя штабныя (у тым ліку і ў Варшаўскай акрузе) і адміністрацыйныя пасады, але не камандаваў нават корпусам (14).

3. 1-я Сусветная вайна

1 жніўня 1914 г. у 17.00 Германія аб’явіла вайну Расіі (14).

Згодна з планамі расійскага камандавання вайна павінна была пачацца з дзеянняў расійскай арміі супраць Усходняй Прусіі: 1-я расійская армія генерала Рененкампа наступала з усходу, з раёну Вільні, адначасова з ёй 2-я армія генерала Самсонава наступала з поўдня, з раёну Варшавы. Аднак яшчэ ў красавіку 1914 г. на камандна-штабной гульні ў Кіеве, якую праводзіў вайсковы міністр Сухамлінаў, і ў якой бралі ўдзел усе камандзіры карпусоў і армій, у тым ліку і Кандратовіч, стала зразумелым, што 2-я армія абавязкова спозніцца з-за адсутнасці дарог ў зоне яе высоўвання. Гэта дасць магчымасць маневру немцам і прывядзе да разгрому. Як быць? Вышэйшае вайсковае кіраўніцтва знаходзіць “бліскучае” выйсце. Даецца ўводная, што ў Францыі саюзнікі перамагаюць, немцы вось-вось атрымаюць паразу і нічога не робяць на ўсходзе дзеля выратавання. Наогул, было вырашана, што колькасць

расейскіх войскаў будзе настолькі значнай, што немцы будуць разбітыя без вялікіх перашкод (15).

У жыцці было ўсё наадварот. Каб уратаваць ад поўнага разгрому французаў з англічанамі, наступаць давялося на 15-ты дзень ад пачатку мабілізацыі. Да гэтага тэрміну сканцэнтравалася толькі 30% планаваных сілаў. Для падходу наступных 30% неабходна было яшчэ 8 дзён, але немцы былі ўжо пад Парыжам, і, каб не застацца з ворагам адзін на адзін, раніцай 17 жніўня 1-я расійская армія перайшла мяжу (16). Усходне-Прускай аперацыі прызначана шмат кніг, гэта адна з найбольш цяжкіх і павучальных бітваў 1-й Сусветнай вайны. Але наша мэта - расказаць аб удзеле ў ёй нашага земляка, генерала ад інфантэрыі Кандратовіча К. А.

23-ці корпус пасля заканчэння мабілізацыі быў адразу разабраны на часткі. 3-я гвардзейская дывізія (генерал-лейтэнанта Сірэліўса) была адпраўлена ў Саколку, у рэзерву Паўночна-заходняга фронту, **штаб якога ў гэты час знаходзіўся у Лідзе**. 2-я пяхотная дывізія (генерал-лейтэнанта Мінгіна) засталася ў цвердзі Новагеоргіеўск (зараз Модлін) і была падпарадкавана каманданту цвердзі. Кавалерыя корпуса (гвардзейская кавалерыйская брыгада) адпраўлена на Паўднёва-заходні фронт супраць аўстрыйцаў, мартырны дывізіён перададзены ў 2-гі армейскі корпус, сапёрны батальён – у цвердзь Гародня. Потым дывізію Мінгіна зноў перадалі Кандратовічу, і яна даганяла карпусы, якія наступалі. У камандзіра застаўся толькі штаб корпуса. Аднак у загадах і дырэктывах корпус лічыўся так, як быцам бы ён дзейнічаў у поўным складзе (17).

17 жніўня 2-я армія пачала высоўвацца да дзяржаўнай мяжы. Стаяла спякота. Карпусы наступалі бязспынна па сыпучых пясках, без тылавога суправаджэння, па некалькі дзён нават без хлеба. Дывізія Мінгіна, наогул, не мела абозаў, і ёй было загадана харчавання з абозаў 15 корпуса (14). Ішлі без перапынкаў, без адпачынку ўдзень. Адолеўшы за 3-е сутак 80 км, армія Самсонава 20 жніўня перайшла дзяржаўную мяжу (18). 2-я армія складалася з 1-га, 2-га, 6-га, 13-га, 15-га і 23-га армейскіх корпусоў. Гэтак жа ў яе склад уваходзілі 4-я, 6-я і 15-

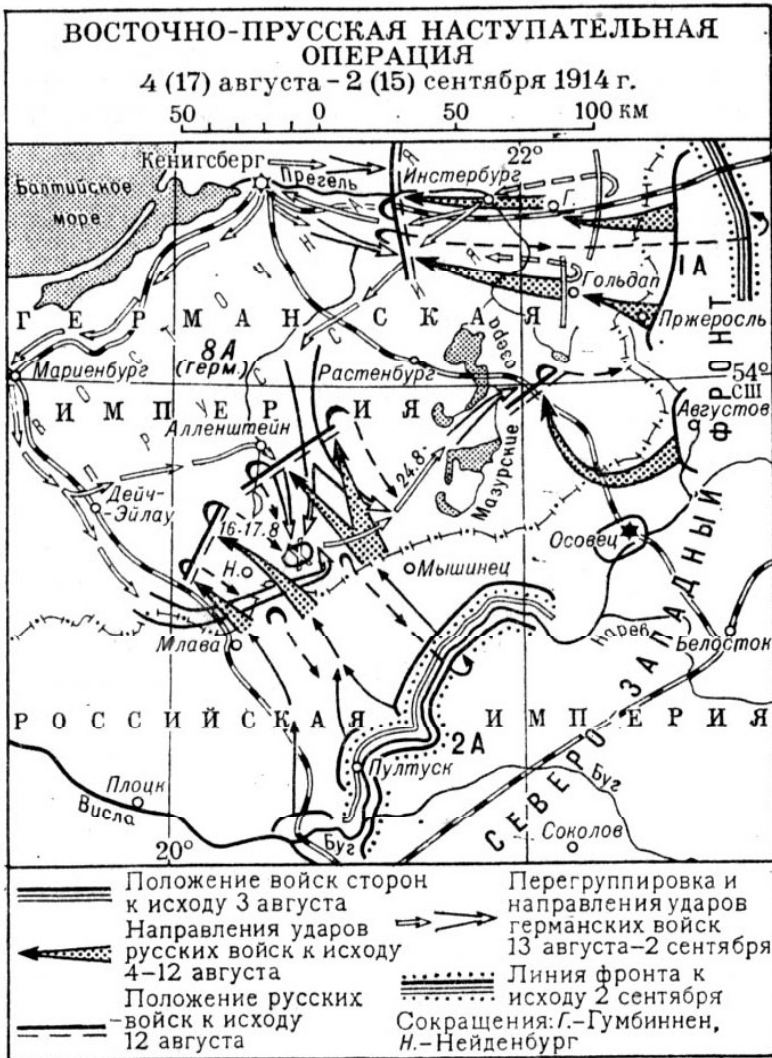
я кавалерыйскія дывізіі, усяго 150000 чалавек, 702 гарматы, прыкладна такую ж моц мела і 1-я армія Ранненкампа (19).

14 жніўня ў Беластоку Кандратовіч выдае загад па войсках корпуса № 7: *“Вярнуўшыся з камандзіроўкі 13 жніўня, прыступіў да камандавання корпусам ... 18 жніўня да 6 гадзін вечара корпусу сканцэнтравана каля Новагеоргіеўска ...”* (20) .

Аднак тэлеграма Галоўнакамандуючага фронтам ад 14 жніўня № 3 загадала 3-й гвардзейскай дывізіі заставацца ў Саколцы. 16 жніўня дывізія была перасунута ў Беласток, а 17 жніўня дывізіі загадана рухацца ў бок фронту, на Дэмбрава (17). Ад такога кіравання са штабу акругі дывізіямі корпуса Кандратовіча, войскі пераблыталіся, і генерал прыкладна да 27 жніўня збіраў свае дывізіі.

Ад пачатку наступлення ў баях удзельнічала толькі 2-я пяхотная дывізія, наступаючы паміж 1-м і 15-м карпусамі. 24 жніўня гэтая дывізія была падпарадкавана камандзіру 15-га корпуса генералу Мартасу. 3-я гвардзейская дывізія, даганяючы войскі, падыходзіла ў гэты дзень да Млавы, 1-я стралковая брыгада была яшчэ ў Новагеоргіеўску. Такім чынам, пры выхадзе 23-га корпуса на лінію наступлення 2-й арміі, 2-я пяхотная дывізія была ў 15-м корпусе, 3-я гвардзейская дывізія ўваходзіла ў бой часткамі, пры чым яе Кексгольмскі полк быў перададзены 2-й дывізіі (17). Больш забытаць працу штаба 23-га корпуса не змаглі б нават немцы!

Амаль што да канца жніўня, 2-я армія наступала без значных сутыкненняў з супраціўнікам і прайшла палову адлегласці ад расійскай мяжы да Балтыкі. Войскі смяротна стаміліся, адсутнічалі палявыя п'якарні, сілкаваліся толькі сухарамі і тым, што адбіралі ў нямецкага насельніцтва. Штаб арміі не меў сувязі са штабамі карпусоў, штабы карпусоў - з дывізіямі. Ужывалася радыёсувязь, але ж да пачатку вайны штабы не распрацавалі нават кодаў, і загады войскам ішлі адкрытым тэкстам. У гэта цяжка паверыць, але не была арганізавана, нават, выведка, і ніхто ні ў штабе фронту, ні ў штабах армій і карпусоў не ведаў, дзе немцы! Кавалерыя не рабіла рэйдаў па тылах супраціўніка, а ішла за пяхотай. Авіяцыя дастаўляла пакеты паміж штабамі, а расійскія

жаўнеры, якія ніколі не бачылі самалётаў, абстрэльвалі сваіх, мяркуючы, што такую хітрую машыну маглі мець толькі немцы (21).

У германскіх штабах не маглі паверыць, што рускія

адкрытым тэкстам па радыё кіруюць сваімі войскамі. Але дакладная выведка з паветра красамоўна сведчыла, што радыёперахопам можна верыць. Гэтак жа працавала і нямецкая тэлефонная сувязь: аб кожным кроку расійцаў, тутэйшае насельніцтва інфармавала па тэлефону германскі штаб!

Немецкія генералы ўмелі ваяваць і ваявалі надзвычай добра. Атрымаўшы паразу ад Рененкампа пад Гумбіенам (20 жніўня), нямецкія карпусы адарваліся ад расійцаў, для аховы Кенігсберга пакінуўшы толькі нязначныя часткі ландверу (апалчэнцаў). Выкарыстоўваючы шчыльную сетку чыгунак, нямецкія войскі былі перавезены на левы і правы флангі арміі Самсонава. У гэты час, раскіданыя па фронце на адлегласці ў 120 вёрст, войскі генерала Самсонава ішлі на сустрач свайму лёсу, нічога не ведаючы аб супраціўніку. Дадаўшы да сваіх сілаў на ўсходзе два пяхотныя карпусы з французкага фронту (так расійская параза выратавала Парыж), **26 жніўня** немцы выцялі ў флангі, адразаючы расійцаў ад сваіх баз. Камандзёр 6-га корпуса Благавешчанскі пакінуў свае войскі і збег. У гэты дзень, у 7:25 Кандратовіч дасылае Самсонаву тэлеграму: ” ... *немцы перайшлі ў энергічны наступ супраць 1-га корпуса з захаду. ... жадана супраць ... наступаючых высунуць ... 2-ю пяхотную дывізію ... загадаў адной брыгадзе 6-й кав. дывізіі пераснуцца на правы фланг ...*”(22) .

27 жніўня 1-шы корпус пасля жорсткага бою адышоў да Сольдаў, камандзёр гэтага корпуса генерал Артамонаў ўзяў вінтоўку і пайшоў кіраваць ротамі, кінуўшы камандаванне корпусам. “*1-шы армейскі стаіць як скала!*”- далажыў ён Самсонаву і праз гадзіну аддаў загад адступаць. Артамонаў быў неадкладна зняты з пасады. У гэты ж дзень 2-ая пяхотная дывізія з корпуса Кандратовіча, падпарадкаваная штабу 15-га корпуса, была разгромлена каля Грос-Гардзіена (14). Самсонаў абедраў разам з англійскім ваенным аташэ Ноксам, недалёка ад фронту ў Найдэнбургу, калі жаўнеры разбітай 2-й дывізіі з’явіліся на вуліцах горада. Людзі былі “*жахліва стомленыя, тры дні не бачылі хлеба, на працягу двух дзён жаўнеры не атрымлівалі аніякай ежы, ніводзін з аблогаў не падышоў...*” – апавядаў Ноксу адзін з палкавых камандзіраў (21). У 23:00 Самсонаў далажыў камандуючаму фронтам аб

разгроме 2-й дывізіі: “2-я дывізія панесла цяжкія страты ... Рэвельскі полк амаль што знішчаны, засталіся сцяг і адзін звяз ... Эстляндскі полк у вялікай мітусні адышоў да Найдэнбурга, дзе на майму загаду застаўся...” (23). Раніцай 27 жніўня Кандратовіч знаходзіўся ў Млаве, калі атрымаў загад прыбыць ў Найдэнбург, каб кіраваць 2-й дывізіяй. Каля 8-мі гадзін раніцы генерал разам са штабам на 3-х аўтамабілях выехаў з Млавы. На дарозе ён заграмаў адступаўшыя часткі 2-й артылерыйскай брыгады і загадаў ім заняць абарону. Да адзелаў 2-й дывізіі Кандратовіч прыбыў каля 3-х гадзін дня. Камандзір генерал Мінгін далажыў аб вялікіх стратах і цяжкім стане 2-й дывізіі. Увечары Кандратовіч разам са сваім штабам накіраваўся ў Найдэнбург да Самсонава. У асабістай размове Самсонаў выказаў незадаволенасць Мінгіным, і даў пісьмовы загад Кандратовічу прыняць агульнае кіраванне над тым, што засталася ад 2-й дывізіі, каб абараніць Найдэнбург і Франкенаў.

З раніцы **28 жніўня** генерал Кандратовіч кіраваў абаронай: затрымаў і вярнуў на пазіцыі зноў Эстляндскі полк, які зноў быў кінуўся на ўцёкі, даваў указанні пяхоце і артылерыі, указваў кірункі атакі кавалерыі і г. д. Да вечара становішча дывізіі стала невыносным і генерал, каб пазбегнуць акружэння, дазволіў Мінгіну пачаць адыход. На прапанову Кандратовіча кіраваць адыходам, генерал Мінгін папрасіў яго не турбавацца, таму што, ён за апошнія дні настолькі вывучыў справу манеўравання падчас бою, што можа сам выканаць гэты манеўр. Пасля гэтай размовы Кандратовіч пакінуў штаб Мінгіна і больш не вяртаўся (17).

У гэты ж дзень Самсонаў сам “страціўшы галаву” з’ехаў са штабу арміі. Перад гэтым, ён, у 7:05 раніцы, даслаў тэлеграму ў штаб фронту: “1-шы корпус ... учора ўвечары адступіў... зараз пераяджаю ў штаб 15-га корпуса ... апарат Юза здымаю, часова буду без сувязі з вамі” (24). Такім чынам было цалкам дэарганізавана кіраванне арміяй. “З гэтага моманту армія перастала існаваць як цэльны арганізм: Самсонаў яе сакрушыў, і Гіндэнбургу засталася яе толькі дабіць” – пісаў вядомы расійскі вайсковы гісторык Кярсноўскі А.А. (14).

З дакладу ўрадавай камісіі, якая даследвала гэтую

катастрофу (17), вядома, пахвілінна распісана, што рабіў Кандратовіч 28 жніўня. І таму абсалютна не зразумела, чаму А. Салжаніцын такую пісаў лухту: *” И генерал Кондратович, которому — счастье выпало? — что его корпус раздёргли, и, будто бы собирая его, можно было долго кататься поездами между Варшавой и Вильной, ... Кондратович примчался в Найдэнбург и, не имея тут никого выше себя чином, распорядился: командиру Эстляндского полка взять шесть рот и пулемётную команду и с ними уходит на восток, по шоссе, сопровождая и охраняя его, генерала Кондратовича. Он, очевидно, так расчёл, что одна растрёпанная дивизия его несобранного корпуса всё равно уже подчинена Мартосу, Кексгольмский полк занял позиции и сам продержится, остальные гвардейские полки сюда вовсе не дойдут, — и ему, корпусному, делать нечего, а безопаснее отойти за русскую границу и там ждать, чем кончится ”* (25). Гэта пра тых самых панічна напужаных жаўнераў Эстляндскага палка, якія ўжо некалькі дзён уцякалі з усіх пазіцыяў, пра якіх пісаў Нокс. Гэтых жаўнераў, згодна з вывадамі ўрадавай камісіі, расследваўшай катастрофу ва Ёсходняй Прусіі, як раз 28 жніўня Кандратовіч асабіста вяртаў на пазіцыі: *”Тым часам конніца немцаў пачала прасоўвацца на поўдзень, у кірунку на Найдэнбург. ... Генерал Кандратовіч выправіўся ў Найдэнбург, каб хутка з’арганізаваць там абарону. Прыбыўшы ў Найдэнбург, ён знайшоў там толькі 1 000 чалавек эстлянцаў, сабраных камандуючым дзеля адпачынку. Эстляндцам, пры якіх было 2 штаб-афіцэры, было загадана заняць вышыні на захад ад горада, ... пасля чаго генерал Кандратовіч зноў выехаў з Найдэнбурга на поўнач, да астатніх частак свайго корпуса. Аднак, праехаўшы 2-3 вярсты, даведаўся, аб адыходзе эстлянцаў ... зноў вярнуўся, ... і асабіста, разам з чынамі штабу, давёў частку эстлянцаў да тых вышынь, якія яны павінны былі ўтрымліваць... Устанавіўшы на пазіцыі эстлянцаў, генерал Кандратовіч зноў выправіўся да аддзела Мінгіна на крайні правы фланг”* (17). Толькі ўвечары, каля 19-й гадзіны, пасля гарачай размовы з генералам Мінгіным, пад час якой Мінгін практычна адмовіўся падпарадкавацца (не вядома як складаліся адносіны гэтых генералаў да вайны, у расійскім войску бывала ўсялякае, напрыклад, паміж двума камандуючымі арміямі – Самонавым і Рененкампам пад час Расійска – японскай вайны была дуэль, гэта лёсавызначальным чынам

адгукнулася ў 1914 г.), Кандратовіч пакінуў аддзелы Мінгіна (23). Прычыны гэтага ўчынку незразумелыя, і тут маглі б дапамагчы мемуары абодвух генералаў, якіх, нажаль, мы не маем.

Верагодна, што Салжаніцын кіраваўся кнігай Яўсеева “Августовское сражение в Восточной Пруссии 1914 г.” (26), якая была выдадзена ў 1936 г., калі Кандратовіч для Масквы быў ворагам – нацэмам. Яўсееў сцвярджае, што генерал Кандратовіч з’ехаў з фронту яшчэ ў 12 гадзін на чале аддзела з шасці рот 8-га Эсляндскага палка і кулямётнай каманды лейб-гв. Петраградскага палка. Апісанне дзеянняў генерала ў “Чырвоным коле” Салжаніцына, літаральна супадае з тым, што напісана ў гэтай кнізе. Але на карысць Кандратовіча кажа неверагодны факт, які выкладае ў сваёй працы афіцэр – эмігрант Багдановіч П.Н. (27). Ён цытуе ўспаміны камандзіра нямецкага корпуса генерала Франсуа, аб тым, што каля 15 гадзін дня, каля ягонага штаба праехаў аўтамабіль з незнаёмымі афіцэрамі. Франсуа лічыў, што гэта быў камандзір 23-га корпуса. Аўтамабіль немцы нават не абстралялі! Вось так, у дзень пагрому расейскага войска, Кандратовіч перамяшчаючыся сярод сваіх напалову акружаных войскаў, ледзь сам не трапіў у палон ...

Як прайшла ноч, невядома, але ж назаўтра ўсё было скончана.

У ноч з 28 на 29 жніўня Самсонаў аддае загад аб агульным адступленні войскаў 2-й арміі (21).

29 жніўня наступіла агонія. Сакрушальны выт немцаў па тылах прывёў да разгрому расійскіх войскаў. Генерал Самсонаў застрэліўся. Штаб 15-га корпуса абстраляны з кулямётаў, і камандзір корпуса генерал Мартас узяты ў палон. Камандзір 13-га корпуса Ключоў здаўся ў палон разам з вялікім аддзелам сваіх войскаў. Два дні з месца разгрому не было ніякай інфармацыі.

30 жніўня Кандратовіч дасылае тэлеграму ў штаб акругі, у якой дае інфармацыю аб стане войскаў і знікненні камандую-

чага арміяй. У той жа дзень штаб фронту загадвае: “ *ген. Кандратовічу сабраць усе ... сілы каля Харжэле, адтуль дзейнічаць па абставінах ...* ” (28). Некалькі дзён генерал з малымі сіламі прыкрываў шлях на Варшаву.

* * *

Усходне-Пруская аперацыя 1914 г., якая пачыналася з перамог расійскага войска, праз некалькі тыдняў скончылася поўным разгромам і ўцёкамі дзвюх расійскіх армій. Перамогу над 2-й арміяй Самсонава, у якую ўваходзіў 23-ці корпус Кандратовіча, немцы назвалі бітвай пад Таненбергам (Грунвальдам) і лічылі гістарычным рэваншам за паразу 1410 г. Пасля разгрому 2-й арміі толькі палоннымі было ўзята 92 000 чалавек, немцам спатрэбілася 60 цягнікоў, каб вывезці трафейную вайсковую маёмасць. Практычна перасталі існаваць 15-ы і 13-ы карпусы, ад іх засталася 50 афіцэраў і 2000 салдат. У 6-м і 1-м карпусах засталася па адной дывізіі, у 23 -м – каля брыгады. Два камандзіры карпусоў былі ўзяты ў палон, усе астатнія адхілены ад сваіх пасадак. Айцец Георгі Шавельскі, які на гэты час стаў протапрасвітарам (галоўным праваслаўным святаром) усяго расійскага войска, піша, што ён спрабаваў заступіцца за Кандратовіча, свайго былога камандзіра, перад Галоўнакамандуючым, але гэта не дапагло (6) ...

Поўную паразу атрымала і 1-я армія Раненкампа. Сам генерал Раненкамп, кінуўшы армію, збег на аўтамабілі.

3 верасня 1914 г. па 1917 г. дакладнай інфармацыі пра генерала Кандратовіча К. А. у расійскім войску няма. Верагодна, што прозвішча “генерал Кандратовіч”, якое час ад часу з’яўляецца ў дакументах, як, напрыклад, у Нарачанскай аперацыі расейскіх войскаў 1916 г., адносіцца да генерал-маёра Лукі Лукіча Кандратовіча, украінца, які дарэчы таксама перайшоў на бок украінскага нацыянальнага руху. Найверагодней, што Кярсноўскі (14) памылкова лічыў што ўжо ўвосень Кандратовіч К. А. быў начальнікам штаба 2-й арміі.

Але дакладна вядома, што ў 1917 г. Кіпрыян Кандратовіч камандаваў 75-й пяхотнай дывізіяй (29).

4. Беларускае войска

У 1917 г. генерал ад інфантэрыі Кіпрыян Кандратовіч далучыўся да беларускага нацыянальнага руху. На з'ездзе воінаў- беларусаў Заходняга фронту ён быў абраны ў **Цэнтральную Беларускаю Вайсковую Раду (ЦБВР)**.

Пасля стварэння Рады пачалася канкрэтная праца па арганізацыі беларускіх вайсковых фармаванняў. Утворанае ў гэты час бюро па арганізацыі беларускага войска ўзначаліў генерал К. Кандратовіч, ветэран балканскай, японскай і 1-й Сусветнай войнаў, аўтар тэрэтычных працаў у вайскавай галіне, які ўваходзіў у той час у **Беларускі выканкам Заходняга фронту**. Ягонымі памочнікамі былі **генерал-маёр Пажарскі, палкоўнік Камароўскі і паручнік К. Езавітаў**. Працу па непасрэдным фармаванні беларускіх палкоў на Заходнім фронце, па перамовах са Стаўкай расійскага войска ўзяў на сябе К. Кандратовіч.

У канцы кастрычніка 1917 г. дэлегацыя воінаў - беларусаў Заходняга фронту ў складзе старшыні выканкаму ЦБВР **С. Рак-Міхайлоўскага, К. Кандратовіча, М. Ярушэвіча і І. Шчэрбы** выехала ў Стаўку ВГК дзеля перамоваў з Вярхоўным галоўнакамандуючым генералам М. Духоніным аб арганізацыі беларускіх вайсковых фармаванняў. Гэта быў час, калі нацыянальны рух Расійскай імперыі карыстаўся з дэмакратыі, здабытай пасля перамогі лютаўскай рэвалюцыі. Генерал М. Духонін (30) першапачаткова нічога канкрэтнага не адказаў, але праз некалькі дзён прыслаў тэлеграму, якая дазваляла фармаванне беларускіх адзелаў праз папаўненне беларусамі выбраных адзінак расейскага войска. К. Кандратовіч распрацаваў адпаведны план і атрымаў дазвол на стварэнне беларускага палка ў Менску, а ў наступным і беларускага корпуса на Заходнім

Кастусь Езавітаў

фронце. У час, калі генерал К. Кандратовіч чакаў на выканаўчыя распараджэнні Стаўкі, М. Духоніна паглынаў нарастаючы канфлікт з бальшавіцкімі ўладамі. 9 лістапада генерал М. Духонін быў зняты з пасады Галоўнакамандуючага. На яго месца бальшавікі прызначылі паручніка Мікалая Крыленку. М. Духонін не падпарадкаваўся гэтай загаду і застаўся ў Стаўцы. Бальшавікам удалося на той момант зняць з пасады Галоўнакамандуючага Заходнім фронтам генерала П. Балудева.

Сымон Рак-Міхайлоўскі

Генерал К. Кандратовіч, выконваючы прысягу, чакаў распараджэнняў ад вышэйшага кіраўніцтва. Пазіцыя старога ваякі складалася ў тым, што патрэбна палітычнае рашэнне, пасля якога прафесійныя вайскоўцы выканаюць свой абавязак. Але Часовага ўраду, ад імя якога Духонін дазволіў стварэння беларускага войска ўжо не было, а да прыняцця палітычнай дэкларацыі аб суверэнітэце Беларусі заставалася яшчэ 3 месяцы, па мерках рэвалюцыйнага часу - цэлая эпоха. Не з'яўляючыся палітыкам, як напрыклад Пілсудскі, фармаваць войска, якое будзе служыць невядома каму, генерал не мог. І таму ягоны намеснік, палкоўнік Камароўскі, стрымліваў маладых калег ад "неабдуманых крокаў". Такім чынам па-за межамі Менска, арганізацыйную працу па стварэнні беларускіх вайсковых фармаванняў генерал аддаў на волю лёсу. Між тым, дзякуючы ініцыятыве франтавых рад, якія рэалізоўвалі пастановы сваіх з'ездаў, праца па фармаванні беларускіх аддзелаў павольна прасоўвалася наперад.

Утварэння на розных франтах беларускія арганізацыі і вайсковыя фармацыі спрабавалі наладзіць кантакт з генералам Кандратовічам, але, нажаль, безвынікова. Загады па тэлеграфу і інструкцыі сыходзілі толькі ад малодшых афіцэраў ЦБВР і кіраўніцтва яе палітычнага аддзелу. Не маючы над сабой палітычнага кіраўніцтва, Кандратовіч чакаў. Дайшло да таго

што ён парваў прапанаваць яму да падпісання дакумент. Малодшыя афіцэры давялі Прэзыдыюму ЦБВР, што пакінуць вайсковы аддзел, калі генерал застанецца яго кіраўніком. Выканаўчы камітэт ЦБВР адхіліў генерала К. Кандратовіча ад кіраўніцтва аддзелам і перадаў паўнамоцтвы паручніку К. Езавітаву, які быў да гэтага часу адным з намеснікаў.

Тым часам Галоўнакамандуючы М. Крыленка выдаў загад на стрыманне “нацыяналізацыі” войскаў і забараніў скліканне народных з’ездаў у прыфрантавых зонах. Суровыя загады, скіраваныя супраць украінцаў і палякаў, камандуючы Заходнім фронтам А. Мяснікоў выкарыстаў супраць беларусаў і загадаў 8 снежня далучыць салдат 1-га Беларускага палка ў Менску да размешчанага ў гэтым горадзе 289 запаснага палка пяхоты. Гэта была ліквідацыя беларускага палка.

Раман Скірмунт

Пасля 25 сакавіка 1918 г. стварэнне Беларускага войска было працягнута.

На пачатку красавіка немцы забаранілі дзейнасць Народнага Сакратарыяту БНР. Шукаючы выйсця са склаўшагася становішча, Рада БНР прыняла ў свой склад кіраўнікоў беларускіх правых з, утворанага ў лютым 1918 г., **Менскага Беларускага Народнага Прадстаўніцтва**. Вядучымі палітыкамі правых былі Р. Скірмунт, П. Алексіюк, **ген. К. Кандратовіч**, кс. В. Гадлеўскі, ген. А. Багдановіч, пратаярэі А. Кульчыцкі, А. Уласаў, В.

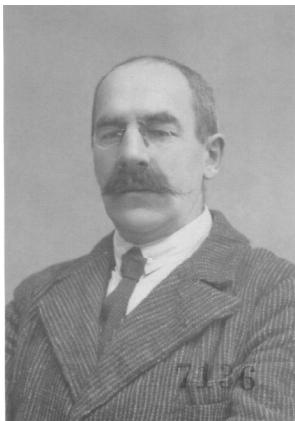
Ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі

Чавусаў. Дзякуючы сваёй кампетэнтнасці, дзеячы Менскага Беларускага Народнага Прадстаўніцтва мелі большую павагу ў немцаў, чым сацыялісты ў складзе Рады БНР.

25 красавіка Рада БНР, па ініцыятыве Р. Скірмунта, паслала тэлеграму з падзякай нямецкаму кайзеру Вільгельму II і прасіла аб дзяржаўнай незалежнасці ў звязе з немцамі. Тэлеграму падпісалі: кіраўнік Рады БНР І. Серада, кіраўнік Народнага Сакратарыята Я. Варонка, Р. Скірмунт і іншыя. **Кандратовіча сярод іх не было.**

Тэлеграма нямецкаму кайзеру Вільгельму II выклікала востры крызіс у беларускім руху. Распаўся Народны Сакратарыят, з якога ў знак пратэсту выйшлі некалькі міністраў. На пачатку траўня на яго месцы была створана Рада міністраў пад кіраўніцтвам Р. Скірмунта. Міністрам вайсковых спраў у гэтай радзе быў прызначаны ген. **К. Кандратовіч**, замежных спраў - А. Алексіюк, сельскай гаспадаркі - Р. Астроўскі.

Галоўныя праблемы якія прыходзіла вырашаць міністру абароны - гэта грошы і кадры, бо прафесійнае і баяздольнае войска на энтузіязме не ствараецца. І таму толькі 9 лістапада беларускі ўрад выдаў яшчэ адну пастанову аб фармаванні войска. 11 лістапада ген. К. Кандратовічу, палкоўніку К. Езавітаву даручана стварэнне штаба 1-га Беларускага палка. К. Кандратовіч, як сябар Рады БНР, прапанаваў практ арганізацыі 200-

Аляксандр Уласаў

Язэп Варонка

Радаслаў Астроўскі

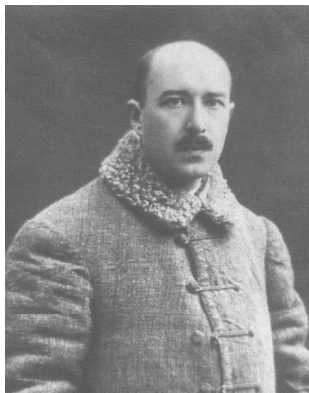
тысячнага войска і паведаміў, што віленскія банкіры і грамадзяне ў падтрымку гэтай ідэі гатовы выдаткаваць значныя фінансавыя сродкі. Адзінай перашкодай, паводле ген. К. Кандратовіча, была неабходнасць згоды немцаў і пастаўка праз іх зброі.

Напрыканцы нямецкай акупацыі Беларусі кіраўніцтва Ober-Ost (у Коўне) выказала згоду на фармаванне агульнай для ўсіх нацыянальнасцяў міліцыі пад кіраўніцтвам ген. К. Кандратовіча, з чым аднак не былі згодныя палякі, якія ўтваралі Аддзелы Самаабароны Зямлі Менскай, Лідскай і інш. Таму, у часе сустрэчы ген. К. Кандратовіча з польскім камандуючым ген. Уладыславам Вейкам, было вырашана, што кожная народнасць будзе мець уласныя аддзелы самааховы на прынцыпах аўтаноміі і толькі ў выпадку агульнай пагрозы будзе падпарадкоўвацца агульнаму кіраўніцтву. У хуткім часе ў Менску адбылася супольная нарада, на якой ген. К. Кандратовіч прапанаваў месца начальніка штабу паляку, палкоўніку Фабіяну Кабардо. Аднак да ўтварэння агульнага фронту супраць большавікоў не дайшло, і абодва бакі стваралі асобныя вайсковыя сілы.

У сувязі з магчымай акупацыяй Менска на пачатку снежня 1918 г. частка беларускіх дзеячоў з А. Луцкевічам на чале падалася ўслед за адыходзячымі нямецкімі войскамі ў Вільню. Разам з А. Луцкевічам былі генерал К. Кандратовіч і палкоўнік К. Езавітаў з групай афіцэраў добраахвотнікаў.

10 снежня большавікі занялі Менск і рушылі далей на захад.

Звяртае ўвагу невялікая лічба прафесійных афіцэраў у беларускім вайсковым руху, гэта было вынікам апалітычнасці кадравых афіцэраў і стомленасці. І, нават, тыя нямногія вышэйшыя афіцэры, якія, як

Антон Луцкевіч

К. Кандратовіч, добраахвотна вызначыліся на беларускім баку, часта сустракалі абвінавачванні ў кан'юнктурызме і клопаце

выключна пра асабістую выгаду. Так, напрыклад, левыя папракалі Кандратовіча ў наяўнасці маёнтка Гародна Лідскага павету (31).

Пры канцы 1918 г. у Гародні Кандратовіч сфармаваў штаб - Беларускаю камендатуру і 1-шы беларускі полк. Ад пачатку снежня 1918 г. да канца красавіка 1919 года полк месціўся ў Александраўскіх казармах і складаўся з пяці ротаў і аднаго эскадрона (32).

*Беларускія гусары каля камендатуры ў Гародні.
1919 г.*

На пачатку 1919 г. генерал Кандратовіч разам з дэпутатам Дзяржаўнай думы Расіі Азнабішыным выязджае ў Парыж. У траўні гэтага ж года яны ўручылі старшыні канферэнцыі мемарандум ураду БНР і атрымалі дазвол на прыезд беларускай дэлегацыі ў Парыж. Пасля прыбыцця дэлегацыі К. Кандратовіч працаваў у яе складзе.

Немцы яшчэ раней, у Вільні, паведамлілі ген. К. Кандратовічу, што не могуць дапусціць стварэнне літоўска-беларускага войска, аднак пасля паразы ў 1-й Сусветнай вайне іхні рэальны ўплыў на сітуацыю скончыўся. На пачатку студзеня 1919 г. ген. К. Кандратовіч і Я. Варонка атрымалі паведамленне пра тое, што Антанга прыняла пастанову аб дапамозе літоўцам

і беларусам грашыма і зброяй у арганізацыі войска для барацьбы з бальшавікамі.

Генерал К. Кандратовіч, згодна з дамовай паміж урадамі БНР і Летувы ад 11 лістапада 1920 г. камандаваў беларускім войскам, адступіўшым з Беларусі ў Летуву (33). Лістападаўскія пагадненні мелі на ўвазе таксама ўтварэнне беларускіх вайсковых адзінак, падначаленых літоўскаму галоўнаму кіраўніцтву. Войска літоўскае у тым часе знаходзілася ў зародковым стане. Першы полк гэтага войска налічваў каля 30 афіцэраў і каля 200 салдат, а другі толькі некалькі афіцэраў і некалькі салдат. Такім чынам утварэнне беларускіх адзінак магло быць для літоўскага войска важным узмацненнем. Літоўскаму войску бракавала кадравых афіцэраў. З гэтай прычыны ген. Кіпрыян Кандратовіч на кароткі тэрмін быў прызначаны віца-міністрам народнай абароны ва Урадзе Літвы, але фактычным кіраўніком вайсковага міністэрства быў прэм'ер А. Вальдэмарас (34).

Будучы на гэтай пасадзе, Кандратовіч арганізоўваў літоўскае войска на Ковеншчыне. Маёр беларускага войска А. Ружанцаў пісаў у сваіх мемуарах: “ ... *віца - міністрам быў вельмі непапулярны сярод літоўцаў генерал расейскай службы К.А. Кандратовіч ... у хуткім часе генерал Кандратовіч падаўся ў дымісію (адстаўку)*” (35).

Алесь Ружанцаў

На момант адстаўкі, неаднаразова паранены ў баях беларускі генерал меў 61 год узросту.

Цікава, што БЭ піша, быццам Кандратовіч К.А. застаўся жыць у Парыжы, і яго далейшы лёс невядомы (3). Такую ж інфармацыю дае і літоўская гістарычная энцыклапедыя, выдадзеная ў Бостане (2). Але ж апошнія гады свайго жыцця беларускі генерал правёў на радзіме.

5. Гародна

Перад 1-й Сусветнай вайной, пасля пераводу ў Варшаўскую акругу, сям'я генерала купіла маёнтак Гародна ў Лідскім павеце: 500 га зямлі і лес, дзе генерал пасяліўся разам з дачкой Верай і жонкай Адай (36).

Маёнтак Гародна мае вялікую і слынную гісторыю.

Гародна, ў першай палове XVIII ст. было спадчынай уласнасцю княгіні Саламеі Радзівіл з Сапегаў. У 1762 г. яна падаравала яго стрыечнаму ўнуку Людвіку Скумін-Тышкевічу (памёр у 1809 г.), жанатаму на княгіні Канстанцыі Панятоўскай (1759-1830). Кароль Станіслаў Аўгуст у Літве вырашыў абаперціся на Тышкевічаў. Адну з сваіх плямянніц, дачку кн. Казіміра Панятоўскага, кароннага падкаморыя, выдаў замуж за Людвіка Тышкевіча, для другой, Тарэзы, дачкі Андрэя Панятоўскага, аўстрыйскага фельдмаршала, выбраў Вінцэнта Тышкевіча, літоўскага ардынарыя. Людвік Тышкевіч, паслядоўна займаючы пасады віленскага цівуна, пісара вялікага літоўскага, гетмана польнага літоўскага, падскарбія вялікага літоўскага, а пасля падзелу краіны: губернскага маршалка

Гародна. Малюнак Напалеона Орды.

“действительного статского советника” паступова пашыраў свае ўладанні вакол Гародна, набыўшы Перавозы і Забалаць з фальваркамі. Таксама былі пажалаваны яму каралём староства Эйшыскае, Васілішкае, Каняўскае, Радуньскае і інш. Цэнтрам сваёй рэзідэнцыі ён выбраў Гародна. Ягоная зямельная маёмасць, падзеленая на дзве вялікія зоны, складалася з 65 вёсак. Добры гаспадар – ён трымаў свае маёнткі на высокім гаспадарчым узроўні.

Пасля смерці Людвіка Скумін-Тышкевіча ўвесь гэты вялікі маёнтак атрымала ў спадчыну ягоная адзіная дачка Ганна (1779-1867). Яна была замужам за Аляксандрам Патоцкім, а потым за Станіславам Дуніным-Вансоўскім. Тастамантам ад 1867 г. перапісала Гародна сыну ад першага шлюбу М. Патоцкаму (1812-1879), пасля смерці якога ўсё перайшло ў спадчыну ў 1880 г. графу Аўгусту Патоцкаму. Напрыканцы XIX ст. А. Патоцкі прадаў Гародна рускаму генералу Асатураву, ад якога маёнтак перайшоў да графа Ігнацэва, ад яго — да генерала Кандратовіча. У той час маёнтак

Капліца Тышкевічаў у Гародна.

складаўся з 23200 дзесяцін зямлі і 15 фальваркаў, але Кандратовічы купілі толькі ягоную частку з Гароднам.

Людвік Тышкевіч, жанаты на княжне Канстанцыі Панятоўскай, дачцы князя Казіміра, подкаморага вялікага кароннага, роднага брата караля Станіслава Аўгуста, у 1775 г. чакаў прыезду караля, і, як кажа мясцовае паданне, на працягу аднаго году пабудаваў, хоць драўляны, але вельмі прыгожы двор у класічным стылі. Сядзіба пабудавана архітэктарам Ф. Эйсенам. Дом звонку не вылучаўся нічым асаблівым, але ў сярэдзіне быў бліскуча і з добрым густам аздоблены. На ўпрыгожванне сядзібы, Тышкевіч выдаткаваў вялікія сумы, запрашаючы мастакоў – дэкаратараў і майстроў, а таксама выпісваючы матэрыялы наўпрост з Парыжа. Кароль Станіслаў Панятоўскі ў Гародна так і не прыехаў, аднак двор быў закончаны і, не глядзячы на гульню лёсу, дастаяў да Другой Сусветнай вайны.

Патоцкія ў Гародна бывалі эпізадычна і таму з-за недахопу гаспадарчага нагляду і надта паспешнай будоўлі, паступова сцены пачалі нахіляцца, што запатрабавала рамонт. Ад зруйнавання сядзібу выратаваў М. Патоцкі, які аддаў загад адрамантаваць дом і ашалаваць сцены дошкамі. Гэта не ўпрыгожыла дом але забяспечыла яму доўгае жыццё. Таксама ў сярэдзіне былі праведзены работы па кансервацыі інтэр'еру.

Сядзібны ансамбль у Гародна стваралі тры будынкі: жылы палац, дом прыслугі, што стаяў насупраць, а з правага боку – мураваная капліца.

Цэнтр кампазіцыі – драўляны на высокім мураваным цокалі 1-павярховы прамавугольны сядзібны дом у стылі класіцызму (1780 г., архітэктар Ш. Цуг). Прасторны аднапавярховы сядзібны дом меў франтальна выцягнутыя фасады, па цэнтры якіх вылучаліся рызаліты з чатырохкалоннымі дарычнымі порцікамі, пад галоўны з якіх па шырокіх бакавых пандусах уязджалі карэты. Трохвугольныя франтоны порцікаў запаўнялі пластычныя картушы. У сярэдзіне дом меў парадную анфіладу апартаментаў з вялізнай бальнай залай у цэнтры. У падвале, у які вялі тарцовыя лесвіцы, знаходзіліся гаспадарчыя памяшканні і жыллё прыслугі. Строгі і аскетычны знешні выгляд

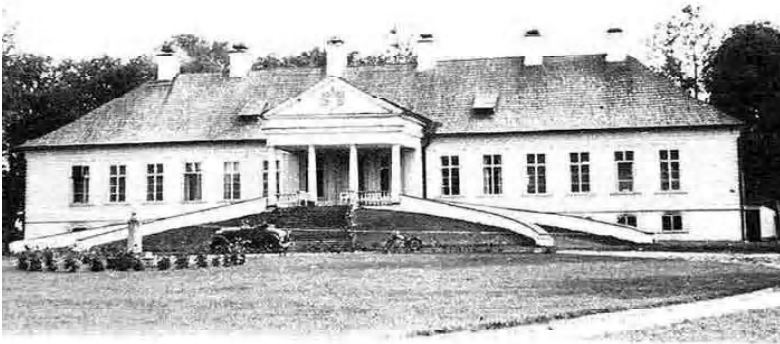
Horodno, dwór od podjazdu przed 1939 r.

будынка кантраставаў з багаццем і пышнасцю інтэр'еру дома, аформленага з выкарыстаннем палатняных шпалер, тукавых панэляў, пазалочаных барэльефаў, медальёнаў, гірлянд, кветак, ваз з арнаментным роспісам, кафляных грубак і камінаў, жырандоляў у стылі Людовіка XVI з крышталю з пазалочанымі бронзавымі аправамі. Захаваліся фотаздымкі 1939 г., па якіх можна ўявіць сабе выгляд дома на працягу 19-20 ст. Самы вялікі пакой займала бібліятэка. Яна адначасова служыла памяшканнем для гульні ў карты і змяшчала 4 кніжныя шафы і бронзавы, з мармуровымі упрыгожваннямі стол для гульні ў карты, 14 карцін, 4 гіпсавыя бюсты (36). Летам 1944 г. пасля бою аддзела АК з немцамі, акаўцы запалілі палац, бо баяліся, што ў ім будзе размешчана залага надыходзячай Чырвонай Арміі.

* * *

Вось у гэтым прыгожым маёнтку і прайшлі апошнія гады жыцця беларускага генерала К. Кандратовіча.

Пра гэтыя гады распавёў былы памочнік садоўніка

Horodno, dwór od frontu przed 1939 r.

Гародна.

маёнтка Струкель Уладіслаў Янавіч (1916 г. нар. у 1939 г. жаўнер, абаронца Варшавы) (37).

Сям'я Кандратовічаў вызначалася інтэлігентнасцю і добразычлівацю да людзей. Сам генерал карыстаўся расійскай, беларускай, польскай мовамі ў побыце, у залежнасці ад

Парк у Гародна.

Вера і Ада Кандратовіч

Ада Кандратовіч каля свайго аўта.

Вера Кандратовіч.

абставін. Можна меркаваць, што адносіны з навакольнымі абшарнікамі не склаліся, і блізкае сяброўства ўсталявалася толькі з уладальнікам сядзібы Малое Мажэйкава інжынерам А. Брахоцкім. Госці прязджалі з Варшавы і Парыжа, дзе жылі сваякі жонкі Ады. У маёнтку быў аўтамабіль, які бачны на адным з фотаздымкаў. Дачка Вера атрымала хатнюю адукацыю, выйшла замуж за мастака з Англіі, іспанца па паходжанні, Трыстама Рэйні (Tristram Reiney), з другой паловы 30-х і да смерці ў 1988 г. жыла ў Англіі.

У жніво, жонка Ада сустракала кожныя першыя вазы з падзякай да сялян і келіхам гарэлкі. Сам Струкель, тады яшчэ малады хлопец, атрымліваў заробак у памеры 90 пудоў жыта ў год плюс корм для жывёлы і бульбу, колькі трэба. Асабліва жонка генерала сачыла за прыгажосцю і парадкам у парку, сваім доме і ў дамах, дзе жыла прыслуга. Людзі, якія працавалі ў Кандратовічаў, атрымоўвалі безпрацэнтныя крэдыты на развіццё гаспадаркі, і, калі гаспадары бачылі, што грошы ўкладзены з розумам, крэдыт спісваўся.

Апошнія гады Кандратовіч правёў у інвалідным крэсле, хварэючы стратай каардынацыі руху. Ён не мог хадзіць, і жонка наняла сталую прыслугу. Памёр генерал Кандратовіч 31 кастрычніка 1932 г. і быў пахаваны ў тым самым мундзіры, у якім быў паранены ў 1905 г. Пахаванне адбылося на Лідскіх праваслаўных могілках.

*Аўтэнтычная пліта на магіле
Кіпрыяна Кандратовіча, вывезеная з
Ліды*

*Помнік на магіле Кіпрыяна Кандратовіча ў Воранава,
устаноўлены ў 2004 годзе*

17 верасня 1939 г. Ада Кандратовіч вымушана была з’ехаць праз Летува да дачкі ў Англію. У жніўні 1998 г. яе ўнук прыязджаў на Беларусь і перазахаваў труну генерала на новых могілках у г. п. Воранава. А урну з часткай праху сваёй маці, якая пражыла лепшыя гады маладосці ў маёнтку Гародна, пахаваў у прыгожым кутку парку, каля былой альтанкі, на крыжы было напісана **“Вера Кіпріановна Рейні (Кандратовіч) 1912-1988”**. Праз некаторы час на магіле Веры Кандратовіч

быў пастаўлены сціплы помнік з тым самым надпісам на рускай мове.

У траўні 2000 г. намаганьнямі настояцеля Воранаўскай царквы Святога Аляксандра Неўскага айца Мікалая Семашкевіча труна з парэшткамі генерала была перазахавана каля царквы ў Воранаве.

У 2004 годзе на магіле пастаўлены сціплы сучасны помнік з надпісам на рускай мове, а павінен стаяць грандыёзны бронзавы помнік, як таго варты генерал ад інфантэрыі міністр Беларускай Народнай Рэспублікі, патрыёт сваёй Бацькаўшчыны, нарэшце, магчыма, адзіны Гедзімінавіч, чыя магіла знаходзіцца на тэрыторыі Беларусі.

Зараз унукі і праўнукі генерала жывуць у Англіі і ЗША.

А ў Беларусі да магілы генерала Кіпрыяна Кандратовіча прыходзяць тама, каму дарагія ідэалы Беларускай Народнай Рэспублікі, за якія ён змагаўся. Прыходзяць, праптываючы народную сцэжку да магілы таго, хто паклаў паклаў свае сілы, веды, свае генеральскія эпалеты на алтар, тады нікому няведамай яшчэ, але ўжо такой дарагой многім, краіны пад прыгожай і светлай назвай **Беларусь**.

Старая магіла Веры Кандратовіч з крыжом і новая з помнікам у Гародна

*Дэлегацыя з Ліды на магіле Кіпр'яна Кандратовіча
25 сакавіка 2004 г.*

*Дэлегацыя з Ліды на магіле Кіпр'яна Кандратовіча
25 сакавіка 2005 г.*

Литература:

1. Czeslaw Malewski. Rody szlacheckiena Litwie w XIX wieku. Powiat Lidzki . Wilno, 2005. S.148.
2. Lietuviu enciklopedija, Boston, T.12. S.318-319.
3. БЭ, Т.7. С.578.
4. “Наша слова”, № 9 (596), № 10 (597), № 11 (598), 2003 г.
5. А.А. Керсновский. История Русской армии. — М.: 2000, Т. III, С.181.
6. о. Гергий Шавельский. Воспоминания Последнего Протопресвитера русской армии и флота. Том I. Издательство им. Чехова, Нью-Йорк , 1954. – С.155.
7. Русско-японская война 1904-1905 гг. Спб., 1910, т. II, С.10-12.
8. Куропаткин А.Н. Русско-японская война, 1904-1905: Итоги войны. — СПб.: Полигон, 2002. С.-309.
9. История Русско-Японской войны. Том I-II. Редакторы-издатели: М. Е. Бархатов и В. В. Функе. С.-ПЕТЕРБУРГ, 1907.
10. А.А. Игнатъев. 50 лет в строю. – Петрозаводск, 1963. – С. 294.
11. <http://george-orden.nm.ru/ordgrgjap.htm>.
12. [<http://zerrspiegel.orientphil.uni-halle.de/t447.html>] Фонд-1 (канцелярия Туркестанскага генерал-губернатора), опись-9, дело-25б.
13. К.А. Залесский. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. М., 2000. – С.423.
14. А.А. Керсновский. История Русской армии. — М.: 2000, Т. III, С.172-200.
15. Такман Барбара. Первый блицкриг. – М.:1999, С.20.
16. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 9.
17. Доклад правительственной комиссии: 23-й армейский корпус // Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 587-593.
18. История первой мировой войны 1914-1918 гг. М., 1975. С. 161.
19. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 12.
20. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 172.
21. Такман Барбара. Первый блицкриг. – М.:1999, С.306-358.
22. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М.,

1939. С. 286.
23. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 293.
24. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 297.
25. [<http://koleso.by.ru>] Солженицын А.И. Август Четырнадцатого. Глава 36.
26. Евсеев Н. Ф. Августовское сражение в Восточной Пруссии 1914 г. М., 1936.
27. Богданович П.Н. Вторжение в Восточную Пруссию в августе 1914 г.; Воспоминания офицера генерального штаба армии генерала Самсонова. Буэнос-Айрес, 1964. С. 199-200.
28. Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 310.
29. “Наша слова” № 10(645), 2004 г.
30. В. Савіцкі. Беларускае войска: ад ідэі да спроб рэалізацыі (1917 г.) // Беларускі гістарычны часопіс. №4 – 1994 г., С.60 – 61.
31. O. Jatyszonek. Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923. Białystok, 1995.
32. Спадчына. № 5 – 1995 г., С. 26.
33. Аўген Калубовіч. Крокі гісторыі. – Мн., 1993. – С.32.
34. Язэп Найдзюк. Іван Касяк. Беларусь учора і сяння. – Мн., 1993. – С.230.
35. А. Ружанцаў. Беларускія войскі ў Літве (1918 – 1920) // Спадчына. №4 – 1993 г., С.23.
36. Roman Aftanazi. Dzieje rezydencji. Tom 4. Wrocław, 1993. – S.122 – 139.
37. Спадчына. № 1, 2002, С. 161-166.

Дакументальна-біяграфічнае выданне.

Лаўрэш Леанід Лявонцевіч.

Міністр Беларускай Народнай Рэспублікі генерал ад інфантэрыі Кіпрыян Кандратовіч. Біяграфічны нарыс — Ліда, 2007. 44 с. Раздзелы 1, 2, 3, 4 - Лаўрэш Л. Раздзел 5 - Лаўрэш Л. разам з Круцікавым У. Размножана на правах рукапісу.

У кнізе распавядаецца пра жыццёвы шлях выбітнага беларускага нацыянальнага дзеяча, удзельніка пяці войнаў, міністра Беларускай Народнай Рэспублікі, генерала ад інфантэрыі Кіпрыяна Кандратовіча.

Скарыстаны фатаграфіі з сямейнага архіву Кандратовічаў-Рэйні.

На чацвёртай старонцы вокладкі фотарэпрадукцыя карціны А. Крывенкі “**Генерал Кандратовіч**”. Алей. 2004 г. Захоўваецца ў музеі выяўленчага мастацтва Фонд Анатоля Белага ў Старых Дарогах.

Рэдактар: Станіслаў Суднік.

Папера афсетная. Фармат А-5. Гарнітура “Таймс”.
Наклад 250 асобнікаў.